

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZRILYI
BAKİ DÖVLƏT UNIVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

SƏFƏR HÖKMƏLİ oğlu ŞİRİNOV

**MÜASİR AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ FARS
MƏNŞƏLİ SÖZLƏR**

10.02.01 – Azərbaycan dili

filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq
üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKİ–2007

Dissertasiya Lənkəran Dövlət Universiteti «Azərbaycan dilçiliyi» kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

MİRZƏ ŞİXƏLİ OĞLU RƏHİMOV
filologiya elmləri doktoru, professor

Rəsmi opponətlər:

**YUSİF MİR ƏHMƏD OĞLU
SEYİDOV**

filologiya elmləri doktoru, professor

ROZA HÜSEYN QIZI EYVAZOVA

filologiya elmləri doktoru

Aparıcı təşkilat

Azərbaycan Pedaqoji Universiteti

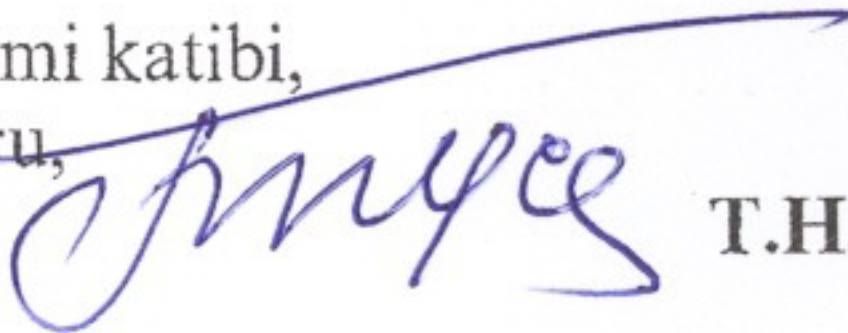
Müdafiə _____ il saat _____ da Bakı Dövlət Universitetinin nəzdində filologiya elmləri doktoru və elmlər namizədi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən Dissertasiya Şurasının (D.02.181) iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az 1148, Bakı şəhəri, Zəhid Xəlilov küç. 23, BDU, əsas bina, II mərtəbə, Videokonfrans zalı.

Dissertasiya ilə Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat _____ ildə göndərildi.

Dissertasiya şurasının elmi katibi,
filologiya elmləri doktoru,
professor

T.H.HÜSEYNOV

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan dili ilə fars dili genealoji və tipoloji baxımdan bir-birindən fərqli dillərdir. Lakin bu fərqlər həmin dillərin bir-birinə söz verib, söz alma prosesinə heç bir təsir göstərə bilməmişdir. Həm fars dili Azərbaycan dilindən çoxlu sayda söz almış, həm də Azərbaycan dili fars dilindən sözlər qəbul edərək, bir-birinin lüğət tərkibini zənginləşdirmişdir. Diqqəti cəlb edən cəhət bir də ondadır ki, dilimizə keçən fars mənşəli sözlər Azərbaycan dilinin qrammatik qanunauyğunluqlarına müqavimət göstərə bilməmiş, nəticədə fonetik əvəzlənmələrə məruz qalmış, şəkilcə, mənaca əsaslı şəkildə dəyişmiş, hətta bəzi alınma sözlər məzmununu tam dəyişərək dilimizdə vətəndaşlıq hüququ qazanmışdır.

Fars mənşəli sözlərin Azərbaycan dilinə kezməsi, fonetik qanunlarına uyğunlaşması, ədəbi dilimizin zənginləşməsində rolu, söz yaradıcılığında iştirakı haqqında dilçilərimiz öz əsərlərində bir sıra məlumatlar vermişlər. Onlar öz əsərlərində dilimizdəki fars alınmaları haqda ümumi şəkildə qeydlər etmiş və müvafiq misallarla kifayətlənmişlər. Tədqiqatın aktuallığı ondan ibarətdir ki, Azərbaycan dilinə keçmiş fars mənşəli alınmaların hərtərəfli tədqiqinə ilk dəfədir təşəbbüs göstərilir. Dil əlaqələri nəticəsində Azərbaycan dilinə fars dilindən dilin bütün sahələrinə sözlər keçdiyindən və bu günə qədər geniş şəkildə işləndiyindən bu sahənin tədqiqi, alınmaların hər tərəfli təhlili zəruridir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi dilimizdə işlək olan fars mənşəli sözlərin leksik-semantik cəhətdən dəyişməsi, inkişafı, forma və mənə xüsusiyyətləri, qrammatik quruluşunun araşdırılmasıdır. Qeyd etdiyimiz məqsədlərin reallaşdırılması üçün tədqiqatda aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirmək nəzərdə tutulur:

- dil əlaqələrinin əsas formalarını, həmin əlaqələrin ümumi və fərqli xüsusiyyətlərini təyin etmək;
- fars mənşəli alınmaların, qarşılıqlı əlaqə xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmaq;
- dillərin oxşar və qeyri-oxşar cəhətlərini izah etmək;
- fars mənşəli sözlərin dilimizə keçmə səbəblərini öyrənib, müəyyənləşdirmək;
- dilimizdə olan fars mənşəli alınmaların fonetik əvəzlənmələrinin geniş təhlilini vermək;
- dilimizdəki fars mənşəli sözlərin quruluşca növlərini öyrənmək;
- fars mənşəli alınmaların forma və mənə xüsusiyyətlərini tədqiq etmək, mənə çalarlarını tapıb, müqayisəli şəkildə leksik-semantik cəhətdən səciyyələndirmək;

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işində ilk dəfə olaraq fars mənşəli alınmalar probleminə kompleks şəkildə yanaşılmış, bu problemin tədqiqatının istiqamətləri təyin edilmiş, mümkün qədər obyektiv tədqiqinə cəhd göstərilmişdir. Fars mənşəli sözlərin bu cür kompleks və sistemli şəkildə tədqiqi Azərbaycan dilçiliyində ilk təşəbbüsdür. Bu günə qədər Azərbaycan

dilçiliyində ədəbi dilimizin tərkibində olan fars mənşəli sözlərin leksik-semantik, qrammatik xüsusiyyətləri, lüğət tərkibi və lüğət fonduna kifayət qədər təsiri, kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri, eyni mənşədən törəyib formaca, mənaca, dəyişən sözlər küll halında, sistemli şəkildə tədqiq olunmamışdır.

Tədqiqat işində ilk təşəbbüs kimi yuxarıda qeyd edilmiş məsələlər, o cümlədən dil əlaqələri, bu iki dilin bir-birinə qarşılıqlı təsiri ilə bağlı bir sıra problemlər, tədqiqata cəlb olunmuş və müvəffəqiyyətlə məqsədə nail olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi-nəzəri əhəmiyyəti. Bu tədqiqat işinin Azərbaycan dilçiliyi üçün çox vacib elmi-nəzəri əhəmiyyəti vardır. Dil əlaqələri, söz yaradıcılığı məsələlərinin öyrənilməsi, aqqlütinativ dildə, flektiv dilin leksik vahidlərinin özlərinə yer tutmaları prosesinə, fars mənşəli alınmaların düzgün təyin edilməsinə, dilimizdə elmi-texniki və ədəbi sahələrdəki xidmətinin öyrənilməsinə geniş şəkildə imkan yaradır.

Tədqiqatın elmi-nəzəri əhəmiyyətlərindən biri də budur ki, əsər Azərbaycan ərazisində köməkçi dil vahidlərinin araşdırılması, terminoloji, leksik vahidlərin düzgün təhlili, etimoloji və mənşə baxımından bir sıra qaranlıq məsələlərə aydınlıq gətirilməsinə və bu məsələlərin elmi həllinə əlavə təminat verir.

Tədqiqat işinin praktik əhəmiyyəti. Dissertasiyadan ali məktəblərdə dil əlaqələri üzrə ixtisas kurslarında dərs vəsaiti kimi istifadə oluna bilər.

Genealoji cəhətdən oxşar olmayan müxtəlif sistemli dillərin qrammatikasının, öyrənilməsində, ali məktəblərin filoloji fakültələri üçün müvafiq dərslik və metodik göstərişlərin hazırlanmasında bu tədqiqatdan faydalanmaq olar.

Fars alınmalarının belə geniş və sistemli şəkildə tədqiq edilməsi Azərbaycan dilçiliyində ilk təşəbbüsdür. Bu tədqiqatın nəticələri Azərbaycan dilində olan başqa alınmaların öyrənilməsi üçün praktik kömək ola bilər. Bundan əlavə terminologiyaya dair yazılacaq dərsliklərdə bu tədqiqatın müddəalarından istifadəsi mümkündür.

Tədqiqatın metodu. Dissertasiyada dillərin qarşılıqlı təsirinin tədqiq edilməsi, leksik alınmaların seçilərək qeydə alınması, bəzi fonetik xüsusiyyətlərinin tədqiqi, sistemləşdirilməsi, təsnifi, müqayisəli və təsviri üsul və metodlardan istifadə edilərək öyrənilməsi metodu nəzərdə tutulmuşdur. Alınmaların müəyyənləşdirilməsində müqayisəli məzmun və tipoloji təhlil üsullarına üstünlük verilmişdir. Bundan əlavə fars mənşəli alınmaların izahında hər bir dil vahidinin inkişafı zamanı keçdiyi yol nəzərə alınaraq tarixi müqayisə metoduna da müraciət edilmişdir.

Tədqiqatın mənbələri. Tədqiqat işində Azərbaycan dilinin dörd cildlik izahlı lüğəti, farsca izahlı lüğətlər, farsca-rusca lüğətlər, Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti, müxtəlif terminoloji və dialektoloji lüğətlərdən, bundan əlavə leksik alınmalara aid tədqiqat işlərindən istifadə olunmuşdur.

İşin aprobasiyası. Dissertasiya Lənkəran Dövlət Universitetində yerinə yetirilmişdir. Lənkəran Dövlət Universitetinin elmi seminarlarında məruzə ilə

çıxış edilmişdir. Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin Bakı Dövlət Universitetinin nəzəri, elmi, metodik jurnallarında, Azərbaycan Elmlər Akademiyası Bəhmənyar adına fəlsəfə, sosialogiya və hüquq institutu nəzdində buraxılan elmi məqalələr məcmuələrində, Lənkəran Dövlət Universitetinin xəbərlər toplusunda çapdan çıxmış, tezis və məqalələrində əksini tapmışdır.

İşin quruluşu. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə, şərti işarələr, ixtisarlar, ədəbiyyat siyahısı və əlavədən (istifadə olunmuş fars mənşəli alınmaların sözlüyü) ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

“Ədəbi dilin formalaşmasında dil əlaqələri və leksik alınmaların rolu” adlanan birinci fəsildə müasir Azərbaycan dilinin lüğət tərkibi, onun inkişaf tarixi, alınma sözlər, fars mənşəli sözlərin dilimizə daxil olma səbəbləri, müəyyən tarixi, ictimai-siyasi faktorlar, məkan və zaman münasibətləri haqqında müfəssəl məlumatlar verilmişdir. Bundan əlavə, dilin zənginləşməsində alınma sözlərin rolu, dünya dillərinin bir-birinə intiqrasiya olunmadan, yəni söz alıb, söz vermədən inkişaf edə bilməməsi faktoru barəsində dilçi alimlərin yürütdüyü fikirlərdən və yazdıqları əsərlərdən bəhs olunmuşdur.

Qeyd etdiyimiz kimi dilçilik elmində belə bir fakt sübut edilmişdir ki, dünya dillərinin heç biri təmiz dil sayıla bilməz. Belə ki, lüğət fondunun inkişafında alınma sözlərin müəyyən rol oynaması bütün dünya dillərinə məxsusdur.

Dilçi alim N. Məmmədov yazır: "Dilçilik elmi sübut edir ki, dünyada yalnız öz milli sözlərindən ibarət olan saf bir dil yoxdur. Dünya xalqları arasında ictimai, siyasi, mədəni, iqtisadi, elmi və s. əlaqələrin yaranıb inkişaf etməsi, eyni zamanda onların dillərində də öz əksini tapır. Belə bir əlaqə nəticəsində dünya dillərindən bir-birinə söz və terminlər keçmiş, keçir və gələcəkdə də keçə biləcəkdir".¹

Sitatdan göründüyü kimi, müəllif dünya dillərinin bir-birinə intiqrasiyasının labüd və vacib olduğunu bir daha təsdiqləyir.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, dilçi alim Nadir Məmmədli də özünün monoqrafiyasında ərəb-fars alınma terminləri haqqında məlumat vermiş və fars alınmalarının bəzi xüsusiyyətlərini izah etmişdir.²

Görkəmli dilçi alim Ağamusa Axundov dilin lüğət tərkibinin inkişaf yollarının əsasən dörd qaynaqdan ibarət olduğunu söyləmişdir. Bu haqda alim yazır:

“Başqa dillər kimi, Azərbaycan dilində də yeni sözlərin çeşidli qaynaqları var. Onlardan dördü əsasdır: ümumxalq danışq dili və ya

¹Məmmədov N.N. «Azərbaycan dilçiliyinin əsasları», Maarif nəşriyyatı, Bakı-1971, səh.128.

²Məmmədli N.B. «Alınma terminlər» (1920-1995-ci illər) Bakı, «Elm» 1997, səh.14.

müxtəlif dialekt və şivələr, klassik ədəbi dilimiz, əcnəbi dillər, nəhayət, müasir bədii, publisist və elmi ədəbiyyat və mətbuat üslubu”¹.

O, ədəbi dilimizin zənginləşməsi üçün birinci mənbə ümumxalq danışiq dilini, dialekt və şivələri, ikinci mənbə klassik ədəbi dilimiz, üçüncü mənbə əcnəbi dillər, (əsasən Ərəb və fars dilləri) ən nəhayət müasir bədii, publisistika, elmi ədəbiyyat və mətbuatı nəzərdə tutur.

Müəllif daha sonra yazır:

“Etiraf edək ki, biz bu zəngin mənbədən lazımınca faydalanmırıq. Məsələn, ümumxalq danışiq dilində “dolanacaq”, “güzəran” kimi sözlər var. Bunlardan ikincisi mənşəcə fars sözü olsa da, “dolanacaq” sözü kimi xalq arasında geniş yayılmışdır. Həmin sözlərə bədii əsərlərdə surətlərin nitqində də rast gəlirik. Di gəl onlar ədəbi dilimizə yol tapa bilmir ki, bilmir”.²

Göründüyü kimi hər hansı bir sözü əsərlərdə şair və yazıçıların işlətməsinə baxmayaraq, elə sözlər var ki, yenə də dilimizin lüğət tərkibinə daxil ola bilmir. Müəllif “güzəran” sözünün “dolanacaq” sözü ilə əvəz olunması prosesini misal olaraq göstərir. Maraqlı burasıdır ki, “Güzəran” sözü azərbaycan dilində, fars dilində verdiyi mənələrdən tam fərqli mənələrdə də işlənir. Bu qəbildən olan sözlər dilimizdə yenə də vardır. Bu barədə sonrakı fəsillərdə daha ətraflı məlumat verəcəyik. Lakin müəllifin fikrini daha dolğun başa düşmək üçün bir daha “güzəran” sözünün mənələrinə müraciət edək. Aşağıda verdikimiz mənələr “güzəran” sözünün həm fars, həm də Azərbaycan dilində ifadə etdiyi mənələrdir. Fikrimizi sübut etmək üçün mənələrə müraciət edək. “Güzəran” sözü fars dilində olan “qozəran” (گزرا ن) sözünün azərbaycanlaşmış formasıdır. Fars dilində “müvəqqəti”, “ötəri”, “fani”, daha sonra, həyat vasitəsi, həyat prosesi, yaşamaq, fəaliyyət göstərmək mənələrini verir. Azərbaycan dilində isə dolanacaq, dirilik, yaşayış, həyat, bundan əlavə “güzəran etmək” (yəni dolanmaq), yaşamaq, keçinmək mənələrini ifadə edir.

Göründüyü kimi «Güzəran» sözünün fars dilindən azərbaycan dilinə keçməsinə baxmayaraq, azərbaycan dilində fars dilindən daha geniş mənələrdə işlənir.

II fəsil “Müasir Azərbaycan dilində fars alınmalarının fonetik və morfoloji xüsusiyyətləri” adlanır. İkinci fəsildə dilimizdə fəaliyyət göstərən fars mənşəli alınmaların fonetik tərkibi, ahəng qanununun təsir imkanları, həmin sözlərin təyin olunması üsulları, onların xarakterik xüsusiyyətləri, dilçi alimlərin alınma sözlər haqqında yürütdükləri müxtəlif fikirlər, sait əvəzlənmələri, onların təsnifatı səciyələndirilmişdir. Bu fəsildə həmçinin fars dilindən alınmış sözlərin Azərbaycan dilinin fonetik qanunlarına nə dərəcədə uyğunlaşması prosesi geniş şəkildə tədqiq olunmuşdur.

¹Axundov A.A. “Dil və mədəniyyət”, “Bir daha yeni sözlər haqqında” Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı, 1992, səh.88

²Axundov A.A. “Dil və mədəniyyət”, “Bir daha yeni sözlər haqqında” Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı, 1992, səh.88

Azərbaycan dilçisi M.Hüseynzadə müasir ədəbi dilimizdə işlənən fars mənşəli sözləri həm məzmun həm də şəkil etibarı ilə başlıca olaraq dörd qismə ayırmışdır:

Rus dilçisi L.A.Bulaxovski isə alınan sözlərin təyin edilməsi və tapılması üçün aşağıdakı formaları ümumi şəkildə göstərmişdir:

a)...Bu sözlərin bir qismi alan dilin qanunlarına tamamilə uyğunlaşır. Bunları tapmaq üçün tədqiqatçı dilçilik elmi haqqında dərin biliyə malik olmalı və dəqiq müqayisəli-tarixi iş aparmalıdır;

b) Bu sözlərin başqa bir qismi alan dilin qanunlarına uyğunlaşmamış, ya da az uyğunlaşmışdır. Bunları adi adamlarda tapa bilərlər;

c) Bu sözlərin bəzində onların alınma olduğunu bildirən bir sıra amillər və əlamətlər vardır; məsələn, tələffüzçə fərqlənmə, təsrif və hallanmada qeyri-möhkəmlik eyni səssizin yanaşı təkrar edilməsi, bəzi morfoloji ünsürlər (şəkilçi və s.) hallanmaya tabe olmamaq meyli və sairə; (Sitat "Fars dilində Azərbaycan sözləri" kitabından götürülmüşdür)¹

M.Hüseynzadənin və L.A. Bulaxovskinin alınma sözləri təyin etmək üçün göstərdikləri forma, üsul və parametrlərdən əlavə onların qeyd etdikləri formaları nəzərə alaraq, Azərbaycan dilində olan fars mənşəli sözləri təyin edib təsnifləndirmək üçün fikrimizcə həmin alınmaları mənalarına və formalarına görə daha bir neçə qismə bölmək olar. Məs:

I - Mənaca heç bir dəyişikliyə uğramamış sözlər. Belə sözlər fars dilində necə işlənirsə Azərbaycan dilində olduğu kimi istifadə olunur. Həmin sözlər həm məzmunca həm də şəkilcə özünün fars orijinallığını saxlamışdır. Belə sözlərə aşağıdakıları misal göstərmək olar: avaz, abdəst, abdar, ab, abadan, arzu-kam, asan, atəş, atəşbaz, atəşbar, atəşin və s.

II - Mənaca qismən dəyişmiş sözlər. Belə sözlər şəkilcə heç bir fonetik dəyişikliyə uğramır. Yalnız məzmunu, azca fars dilində verdiyi mənalardan fərqlənir: abxor, avaz, azər, asan, riz, gir, bəh-bəh və s.

III - Mənaca tam dəyişmiş fars mənşəli sözlər. Məzmununa görə tam dəyişmiş fars mənşəli sözlərin Azərbaycan dilində verdiyi mənalar fars dilində verdiyi mənalardan tamamilə fərqlənir. Belə sözlərə aşağıdakıları misal göstərmək olar: zadəgan, atəş, zadə, dəmkəş, zəhrimar, babət, badya və s.

IV - Mənaca tam dəyişən, çox mənəlilikdən az və yaxud bir mənəliliyə keçən sözlər. Bu növ sözlər məzmunca tam azərbaycanlaşmış və çox mənəlilikdən bir mənəliliyə keçmişdir. Barı¹, barı², buta,² ovduğ, dərvaza, dərə, dərban, dəstək və s.

V - Mənaca tam dəyişən və təkmənəlilikdən çoxmənəliliyə keçən sözlər. Belə sözlər fars dilində bir və yaxud iki mənada işlənir. Azərbaycan dilində isə bir neçə və yaxud artıq mənalarda işlənir. Məs: dəmkəş, badya, dəsgah, hərdəm, sinəgir, bərbad, güzar, ahəngdar və s.

Fars mənşəli sözləri formaca da bir neçə qismə bölmək olar.

I - Formaca heç bir dəyişikliyə uğramamış sözlər. Belə sözlər dilimizin lüğət tərkibində işlək olmasına baxmayaraq heç bir fonetik dəyişkənliyə

¹Булаховский Л.А. «Выведение в языкознание», «Учпедгиз», 1954, стр.64

məruz qalmamışdır. Belə sözlərə aşağıdakıları misal göstərmək olar: ab, abad, abadan, abdəst, abdar və s.

II - Formaca qismən dəyişikliyə uğramış sözlər. Bu şəkildə olan sözlər mənaca əsasən fars mənalarına uyğun gəlir, lakin şəkilcə qismən dəyişilmiş olurlar. Belə sözlərə misal; abgüşt (az) -abquşt (fars), abgah (az) - abqah (fars), abgün (az) - abqun (fars), ab - hava (az)- ab-o -həva (fars) və s.

III - Formaca azərbaycan dilinə daha çox uyğunlaşan sözlər. Belə sözlər məzmununa görə fars və azərbaycan dilinə yaxın mənalarda işlənməsinə baxmayaraq şəkilcə azərbaycanlaşan sözlərdir ki, bəzən həmin sözlərin fars dilindən dilimizə keçdiyini xalqımızın əksər hissəsi hiss etmir. Çünki azərbaycan dilinin bütün dialekt və şivələrində, əsasən danışiq dilində azərbaycan sözləri kimi dərk edilir, məsələn: şəhər, xırman, günahkar, nümunə, bəxtəvər, bəstəkar və s.

Azərbaycan dilinə keçən fars mənşəli sözlərin bəzi əlavə fonetik xüsusiyyətləri. Dilçilikdə fonetik qanunlar anlayışı, əsasən səslərin dəyişilməsi kimi başa düşülür. Azərbaycanın dilçi alimi M.Şirəliyev fonetik qanunlar anlayışının iki formada olduğunu qeyd etmişdir: 1) "səslərin spontan dəyişməsi"; 2) "səslərin kombinator dəyişməsi"; O, daha sonra yazmışdır: "Səslərin spontan dəyişməsinin səbəblərini izah etmək çox çətin və ya mümkün deyildir"¹

M.Şirəliyevin fikrini İranın dilçi alimləri Əbdüləzim Qərib, Məlik-oş-Şoəra Bəhar, Bədi-oz-Zəman Foruzanfər, Cəlal Homayi və Rəşid Yasəmi də özlərinin birlikdə yazdıqları "Fars dilinin qrammatikası" kitabında təsdiqləyirlər. Müəlliflər yazırlar:

"Fars dilində hərflərdən bəziləri yerlərini dəyişərək biri digərinə verir... Lakin bilmək lazımdır ki, tədqiqat yolu ilə hansı hərfin əsil, hansının dəyişilmiş olduğunu təyin etmək olmaz, Həmin hərfin sözlərdə istifadə olunması əsil və ya onun əksi olması üçün sənəd ola bilməz"²

M.Şirəliyev səslilərin və ya səssizlərin əvəzlənməsi hadisəsini spontan dəyişilmə, səslərin bir-birinə təsiri nəticəsində baş verən dəyişilməni isə kombinator dəyişilmə adlandırır. Spontan dəyişilmədən fərqli olaraq, kombinator dəyişilmənin səbəbləri çox tez və asan izah edilir. Kombinator dəyişilməyə assimilyasiya, dissimilyasiya, səsdüşümü, səsartımı və sairəni aid etmək olar.

Səslilər və səssizlərin yerlərini dəyişmələri hadisəsinə ən çox dialekt və şivələrdə rast gəlinir. Lakin belə səs əvəzlənmələri alınma sözlərdə də bariz şəkildə özünü göstərir. Belə ki, müasir azərbaycan dilində olan fars mənşəli sözlərdə saitlər və samitlər bəzən dilimizin fonetik qanunlarına uyğun bəzən isə fonetik qanunları pozaraq dəyişilmişlər. Beləliklə, müasir azərbaycan dilində olan fars mənşəli sözlərdə rast gəldiyimiz saitlərin əvəzlənmə

¹ Şirəliyev M.Ş. "Azərbaycan dialektologiyasının əsasları", Bakı, Azərtədrisnəşr-1962, səh.38.

² Əbdüləzim Qərib, Məlik-oş Şoəra Bəhar, Bədi -oz-Zəman Foruzanfər, Cəlal Homayi və Rəşid Yasəmi "Fars dilinin qrammatikası" İntişarate "Vaje", Tehran şəhəri-1369, səh.20.

hadisəsini saitlərin təsnifatındakı prinsiplərə əsasən aşağıdakı şəkildə quruplaşdırmaq olar.

1. *Dilortası dodaqlanmayan açıq incə saitin, dilarxası dodaqlanmayan açıq qalın saitlə əvəzlənməsi: (e>a).* Məs: aine (f) > ayna (az), aftabe (f) > aftafa (az), zurxane (f) > zorxana (az), bute (f) > buta (az) və s.

2. *Dilönü dodaqlanmayan açıq incə saitin, dilarxası dodaqlanmayan açıq qalın saitlə əvəzlənməsi. ə > a.* Məs: aşpəz (fars) > aşpaz (az), babət (fars), babat (az), bəhar(fars) > bahar(az), həman (fars) > haman (az) və s.

3. *Dilarxası dodaqlanmayan açıq qalın saitin, dilönü dodaqlanmayan açıq incə saitlə əvəzlənməsi. a > ə.* Bu əvəzlənmələrdə dilarxası dodaqlanmayan açıq qalın sait olan "a" dilönü dodaqlanmayan açıq incə sait "ə" ilə əvəz olunur. Məs: kəlantər (fars) > kələntər (az), dəhan (fars) > dəhən (az), pəsmənde (fars) > pəsməndə (az) və s.

4. *Dilortası dodaqlanmayan açıq incə saitin, dilönü dodaqlanmayan açıq incə saitlə əvəzlənməsi. e > ə.* Məs: avaze (fars) > avazə (az), avize (fars) > avizə (az), atəşkəde (fars) > atəşkədə (az), atəşfeşan (fars) > atəşfəşan (az) və s.

5. *Dilarxası dodaqlanan açıq qalın saitin, dilönü dodaqlanan açıq incə saitlə əvəzlənməsi. o > ö.* Məs: gönçe (fars) > qönçə (az), qouhər (fars) > gövhər (az) və s.

6. *Dilortası dodaqlanmayan açıq incə saitin, dilönü dodaqlanmayan qapalı incə saitlə əvəzlənməsi. e > i.* Məs: aşena (fars) > aşina (az), beyaban (fars) > biyaban (az), delavər (fars) > dilavər (az), delara (fars) > dilara (az), delbaz (fars) > dilbaz (az) və s.

7. *Dilarxası dodaqlanan açıq qalın saitin, dilönü dodaqlanan qapalı incə saitlə əvəzlənməsi. o>ü.* Məs: cong (fars) > cüng (az), coft (fars) > cüt (az), aşofte (fars) > aşüftə (az), xorrəm (fars) > xürrəm (az) və s.

8. *Dilarxası dodaqlanan qapalı qalın saitin, dilarxası dodaqlanan açıq qalın saitlə əvəzlənməsi. u > o.* Məs: bustan (fars) > bostan (az), dust (fars) > dost (az) və s.

9. *Dilarxası dodaqlanan açıq qalın saitin, dilarxası dodaqlanan qapalı qalın sait ilə əvəzlənməsi; o>u.* Məs: hoşyar (fars) > huşyar (az), xoraman (fars) > xuraman (az), xoruş (fars) > xuruş (az) və s.

10. *Dilönü dodaqlanmayan qapalı incə saitin, dilortası dodaqlanmayan açıq incə sait ilə əvəzlənməsi. (i > e).* Bu növdə əvəzlənmə hadisəsinə başqa əvəzlənmələrə nisbətən dilimizdə daha az rast gəlinir. Məs: Gisu (fars) > geysu (az), hiç (fars) > heç (az), miyve (fars) > meyvə (az) və s.

11. *Dilortası dodaqlanmayan açıq incə saitin, dilortası dodaqlanmayan qapalı incə sait ilə əvəzlənməsi e > ı.* Məs: çerağ (fars) > çıraq (az), xermən (fars) > xırman (az), ceqqe (fars) > cıqqa (az), çerağban (fars) > çırağban (az), çeldağ (fars) > çıldığ (az), deraz (fars) > dıraz (az) və s.

12. *Dilarxası dodaqlanan açıq qalın saitin, dilönü dodaqlanmayan qapalı incə sait ilə əvəzlənməsi. o > i.* Məs: toryak (fars) > tiryək (az), mərdomqoriz (fars) > mərdimgiriz (az), coda (fars) > cida (az), mərdomazar (fars) > mərdimazar (az) və s.

13. *Dilarxası dodaqlanan qapalı qalın saitin, dilönü dodaqlanan qapalı incə sait ilə əvəzlənməsi.* $u > ü$. ($u > ü$) əvəzlənməsi hadisəsi də $o > u$ əvəzlənməsi kimi dilimizə keçən fars mənşəli sözlər içərisində çox nadir hallarda baş verir. Məs: suzənək (fars) > süzənək (az), çunke (fars) > çünki (az), kure (fars) > kürə (az), kufte (fars) > küftə (az), şuştər (fars) > şüştər (az) və s.

14. *Dilönü dodaqlanmayan açıq incə saitin, dilortası dodaqlanmayan açıq incə sait ilə əvəzlənməsi,* $a > e$. Məs: bəççe (fars) > beçə (az), zəhmətkəş (fars) > zəhmətkeş (az), təşt (fars) > teşt (az), və s. sözləri göstərmək olar.

15. *Dilönü dodaqlanmayan qapalı incə saitin, dilönü dodaqlanmayan qapalı incə sait ilə əvəzlənməsi,* $a > i$. Məs: delfərib (fars) > dilfirib (az), gəriban (fars) > giriban (az), nəhan (fars) > nihan (az), xərid (fars) > xirid (az), xəridar (fars) > xiridar (az) və s.

16. *Dilönü dodaqlanmayan qapalı incə saitin, dilortası dodaqlanmayan qapalı qalın sait ilə əvəzlənməsi,* $i > ı$. Məs: hərcai (fars) > hərcayı (az), həftebazarı (fars) > həftəbazarı (az), çəharmix (fars) > çarmix (az), mix (fars) > mış (az), kaşi (f) > kaşı (az) və s.

17. *Dilönü dodaqlanmayan açıq incə saitin, dilortası dodaqlanmayan qapalı qalın sait ilə əvəzlənməsi,* $a > ı$. Məs: xərmən (fars) > xırman (az), xərid (fars) > xırıd (az) və s.

18. *Dilortası dodaqlanmayan açıq incə saitin, dilönü dodaqlanan qapalı incə sait ilə əvəzlənməsi,* $e > ü$. ($e > ü$) əvəzlənməsi hadisəsi dilimizə gələn fars mənşəli sözlərdə araşdırmamıza görə yalnız iki sözdə təsadüf edilmişdir. Bu sözlərdən biri derəxşan (fars) > dürəxşan (az), ikincisi isə qolestan (fars) > gülüstan (az) sözləridir.

19. *Dilarxası dodaqlanan qapalı qalın saitin, dilönü dodaqlanmayan qapalı incə sait ilə əvəzlənməsi,* $u > i$. ($u > i$) əvəzlənməsi hadisəsi yalnız bir fars alınmasında baş vermişdir. Həmin söz çəharçube (fars) > çərçivə (az) sözüdür.

20. *Dilarxası dodaqlanan qapalı qalın saitin, dilönü dodaqlanan açıq incə sait ilə əvəzlənməsi,* $u > ö$. ($u > ö$) əvəzlənməsi də fars alınmalarında çox nadir hallarda baş verən hadisədir. Belə əvəzlənməyə aid aşağıdakı misalı göstərməklə fikrimizi təsdiq etmiş oluruq. Həmin söz xurak (fars) > xörək (az)dir.

- Beləliklə, dilimizdə fəaliyyət göstərən fars alınmaları genetik və tipoloji fərqlərə baxmayaraq fonetik substansiyalara uğrayır, dilimizin fonetik normaları qəlibinə girir və fəal surətdə işlənir.

“Azərbaycan dilindəki fars mənşəli alınmaların quruluşlarına görə bölgüsü” adlanan yarım fəsildə dilimizə gələn fars mənşəli sözlərin quruluş xüsusiyyətləri, quruluş növləri geniş şəkildə tədqiq olunaraq izah edilmişdir. Bundan əlavə fars mənşəli sözlərin dilimizə sadə, düzəltmə və mürəkkəb quruluşda keçmələri tədqiq edilmiş, həmin alınmaların Azərbaycan və ərəb şəkilçilərini qəbul edib yeni-yeni mənalarda işlənmələri haqda mükəmməl məlumat verilmişdir. Çünki müasir ədəbi dilimizdə fars alınmaları həm quruluşuna, həm də mənalarına görə müxtəlifdir. Haqqında

danişdığımız fars mənşəli sözlərin bir qismi söz kökündən, böyük bir hissəsi kök və şəkilçidən, bəziləri isə iki və daha artıq sözdən, şəkilçidən yaranaraq müasir dilimizdə işlənməkdədir.

Müasir ədəbi dilimizdə olan fars alınmaları mənaalarına görə müxtəlif olduğu kimi, quruluşuna görə də müxtəlifdir. Dilimizdə vətəndaşlıq hüququ qazanan fars mənşəli sözlərin bəziləri bir söz kökündən, bir qismi kök və şəkilçidən, bəziləri isə iki və daha artıq söz və şəkilçidən yaranmışdır.

Belə ki, dilimizdə olan fars alınmaları quruluşuna görə üç növə ayrılır: 1) Sadə; 2) Düzəltmə; 3) Mürəkkəb.

I. Sadə fars alınmaları elə sözlərə deyilir ki, heç bir grammatik şəkilçi qəbul etmədən əşyaların adlarını bildirmiş olsun. Məs: dayə, damad, ab, avaz, azad, busə, dəm¹, dəm², dəm³, dərd, dərvə, dəst, dəstə¹, dəstə², dəf, dəhnə¹ və s.

II. Düzəltmə fars alınmaları elə sözlərə deyilir ki, xarici əlamətlərlə, yəni sadə fars alınmalarının formasını dəyişməklə yaranmış olsun. Belə düzəltmə sözlər əsasən morfoloji yolla düzəlir. Düzəltmə fars alınmaları ən zox isim, sifət, əvəzlik və fellərdən düzəlir.

Müasir dilimizdə olan fars mənşəli düzəltmə sözləri başlıca olaraq beş növə bölmək olar:

I. Sırf fars sözü və şəkilçiləri əsasında düzələn düzəltmə sözlər. Həmin qismə daxil olan düzəltmə sözlər aşağıdakı şəkilçilər vasitəsi ilə əmələ gəlir.

1 -"a", -"ə" şəkilçilərinin sadə isim və sifətlərin sonuna qoşulması yolu ilə düzələn düzəltmə sözlər. Məs: Kamança, kilimçə, meydança, miyança, mixça, paça, taxça, bağça, dəriçə, dibaça, dəryaçə, baziçə və sairə.

2 -"dar" şəkilçisi vasitəsi ilə peşə, əqidə, vəziyyət, bildirən həm isim, həm də sifət kimi fəaliyyət göstərən düzəltmə sözlər. Məs: Dağdar, dildar, ahəngdar, abdar və s.

3 -"Keş" şəkilçisi vasitəsi ilə isimlərdən peşə sahibi və əlamət məzmunu ifadə edən isim, bəzən də sifətlər düzəlir. Məs: Kirəkeş, kisəkeş, dəmkeş və s.

4 -"zar" şəkilçisi vasitəsi ilə bir şeyin məkanını, yerini bildirən isimlər düzəlir; Məs: Mürğzar, gülzar, çəmənzar, gülşənzar, lələzar, atəşzar və s.

5 -"mənd" şəkilçisi vasitəsi ilə isimlərdən sifətlər düzəlir; Məs: Dərdmənd, arzumənd, danişmənd.

6 -"dan" şəkilçisi vasitəsi ilə müəyyən bir əşya üçün yer, məkan bildirən isimlər düzəlir; Məs: Navdan, güldan, güləbdan, şirdan, abdan, nəməkdan, bardan;

7 -"stan" şəkilçisi vasitəsi ilə yer, ölkə bildirən düzəltmə isimlər düzəlir; Məs: gülüstan, dəbistan, bağistan, baharistan və s.

II. Fars sözü və Azərbaycan şəkilçiləri ilə düzələn düzəltmə sözlər. Bu növə daxil olan fars alınmaları fars sözü və Azərbaycan şəkilçisi vasitəsi ilə düzəlir. Məs:

1 -lıq, -lik, -luq, -lük şəkilçiləri fars mənşəli sözlərin sonuna qoşularaq sadə isim, sifətlərdən keyfiyyət, xasiyyət, vəzifə, peşə, hal – vəziyyət, yer və əşya adlarını ifadə edən düzəltmə sözlər yaradır. Məs: rəhbərlik, dürüstlük, şahlıq, dənlik, və s.

2 -çı, -çi, -çu, -çü şəkilçiləri vasitəsi ilə peşə, sənət, məşğələ, adət, xasiyyət, əqidə, meyl (təmayül), hal – vəziyyət, keyfiyyət və sair mənalara bildirən düzəltmə sözlər, əsasən isimlər yaranır; Məs: pinəçi, əriştəçi, ərəçi, zəngçi, və s.

3 -lı, -li, -lu, -lü şəkilçiləri vasitəsi ilə isim köklərindən yer münasibəti, keyfiyyət, sahiblik, əlamət, nəsil, ailə və kəmiyyət mənalara ifadə edən həm düzəltmə isim, həm də düzəltmə sifətlər əmələ gəlir; Məs: güllü, bülbüllü, dənli, dənəli, xanlı, və s.

4 -sız, -siz, -suz, -süz şəkilçiləri vasitəsi ilə düzəltmə sözlər yaranır; Məs: gülsüz, bülbülsüz, dənsiz, dənəsiz, barsız, meyvəsiz, karsız və s.

III. Azərbaycan sözü və fars şəkilçisi ilə düzələn düzəltmə sözlər. Bu növə daxil olan düzəltmə sözlər Azərbaycan sözü fars şəkilçisi vasitəsi ilə düzəlir;

1 -"çə" şəkilçisi vasitəsi ilə düzələn düzəltmə sözlər; Məs: yeznəçə, yedəkçə, gödəkçə, yəhərçə və s.

2 -"dar" şəkilçisi ilə düzələn düzəltmə sözlər: qulluqdar, qayğıdar və s.

3 -"keş" şəkilçisi vasitəsi ilə isimlərdən peşə sahibi və əlamət ifadə edən düzəltmə isim, bəzən də sifət düzəlir; Məs: qayğıkeş, tütünkeş, taykəş və s.

4 -"stan" şəkilçisi vasitəsi ilə yer, ölkə bildirən düzəltmə isimlər düzəlir; Məs: Dağıstan, Türkünstan və s.

5 -"gah" şəkilçisi vasitəsi ilə düzələn düzəltmə sözlər; Məs: Düşərgah, düzəngah və s.

IV. Ərəb sözü və fars şəkilçisi ilə düzələn düzəltmə sözlər. Həmin növə daxil olan düzəltmə sözlər, ərəb sözü və fars şəkilçiləri ilə düzəlir. Məs: ça, çə şəkilçiləri vasitəsi ilə kiçiltmə mənasında işlənən isimlər yaranır: kitabça, dəftərçə, tarixçə;

2 -"dar" fars şəkilçisini ərəb sözlərinin sonuna artırmaqla düzələn düzəltmə sözlər; Məs: cahandar, hökmdar, dəftərdar, daxıldar, hesabdar, və s.

3 -"keş" şəkilçisi vasitəsi ilə isimlərdən xasiyyət, peşə sahibi, əlamət bildirən həm isim, həm də sifət düzəlir; Məs: zəhmətkeş, təəssübkeş, qəmkeş, qəlyankeş, qeyrətkeş və s.

4 -"stan" şəkilçisi vasitəsi ilə yer, ölkə bildirən düzəltmə isimlər düzəlir; Məs: qəbristan, Ərəbistan, məzaristan, ədəbistan;

5 -"i", "vi" şəkilçisi vasitəsi ilə ləqəb, titul bildirən isimlər düzəlir; Məs: Füzuli, Nəsimi, Xətai, Fələki, Nizami, Gəncəvi və s.

6 -"baz" sözünü – şəkilçisini isimlərin sonuna artırmaqla düzələn düzəltmə sözlər; Məs: nağılbaz, hiyləbaz, hoqqabaz, ailəbaz, məsxərəbaz, və s.

7 -"pərəst" sözünü – şəkilçisini ərəb dilindən gəlmə sözlərin axırına artırmaqla düzələn sözlər; Məs: cəhəlpərəst, şəhvətpərəst, vəzifəpərəst, şöhrətpərəst, millətpərəst və s.

8 -"pərvər" sözünü – şəkilçisini isimlərin sonuna əlavə etməklə yaranan düzəltmə sözlər; Məs: eşqpərvər, vətənpərvər, ailəpərvər, dinpərvər, xalqpərvər və s.

9 -"xah" sözünü-şəkilçisini isimlərin sonuna əlavə etməklə yaranan düzəltmə sözlər; Məs: vətənxah, xeyirxah, vəzifəxah, məşrutəxah;

10 -"şünas" sözünü-şəkilçisini isimlərin sonuna əlavə etməklə yaranan düzəltmə sözlər; Məs: hüquqşünas, vəzifəşünas, şərqşünas, ərəbşünas, musiqişünas və s.

V. *Fars sözü ərəb şəkilçisi ilə düzələn düzəltmə sözlər*. Beşinci növə aid olan düzəltmə sözlər fars sözü və ərəb şəkilçisi ilə düzəlir. Belə sözlər dilimizə çox az miqdarda gələ bilmişdir. Həmin sözlər yalnız ərəb cəm şəkilçiləri-at (cat) və iyyət (iyyat)-la düzələn sözlərdir. Fikrimizi təsdiqləmək üçün konkret misallara keçək.

1 -"at" (cat) ərəb cəm şəkilçisi ilə düzələn fars mənşəli düzəltmə sözlər: Məs: avazat, dəstəcat, meyvəcat;

2 -"iyyət-iyyat" ərəb cəm şəkilçisi ilə düzələn fars mənşəli düzəltmə sözlər: azadiyyət, şirniyyat;

III. Mürəkkəb fars alınmaları elə alınmalara deyilir ki, iki və daha artıq sözün birləşməsindən yaransın. Belə sözlər əsasən sintaktik yolla yaranan mürəkkəb sözlərdir. Müasir Azərbaycan ədəbi dilində mürəkkəb fars alınma sözləri müxtəlif şəkildə düzəlir. Onların aşağıdakı növləri vardır:

1. İnsan adı bildirən, hər iki tərəfi fars sözü olan mürəkkəb sözlər, iki isim heç bir şəkilçi qəbul etmədən birləşib, mürəkkəb isim əmələ gətirir və bitişik yazılır: Məs: Dilruba, Gülbahar, Gülbəniz, Güləndam, Gülnar, Gülrux və s.

2. Birinci tərəfi fars, ikinci tərəfi Azərbaycan sözü olan mürəkkəb sözlər; Məs: Gülcüz, Gülcüçək, xoşagələ, xoşagəlməz, xoşagədən, lələyanaq və s.

3. Birinci tərəfi Azərbaycan, ikinci tərəfi fars sözü olan mürəkkəb sözlər; Məs: Qızxanım, Ağagül, Ağabanu, ağzıpüstə, beşbətər, beşguşəli və s.

4. Birinci tərəfi fars, ikinci tərəfi ərəb sözü olan mürəkkəb sözlər; Məs: Şahsənəm, Gülsənəm, Şadxəbər, Gülsifətli, Gülsabah, lələsifət və s.

5. Birinci və ikinci tərəfi fars sözləri ilə yanaşı həmçinin Azərbaycan şəkilçisi olan mürəkkəb sözlər; Məs: yekdillik, dərdiməndlik, dəstəbazlıq, karxanaçılıq, yekrənglik və s.

6. Birinci tərəfi Azərbaycan sözü, ikinci tərəfi fars sözü-şəkilçisi və sonra Azərbaycan şəkilçisi gələn mürəkkəb sözlər; Məs: qanxorluq, qoltuqfuruşluq, qonaqpərustlik və s.

7. Birinci tərəfi fars, ikinci tərəfi ərəb sözü, sonra Azərbaycan şəkilçisi gələn mürəkkəb sözlər; Məs: kasaşəkillilik, mirqəzəblik, kəmsavadlıq, kəmtələlik və s.

8. Birinci tərəfi fars, ikinci tərəfi Azərbaycan sözü və şəkilçisi olan mürəkkəb sözlər; Məs: mayabaşlıq, dəstəbaşlıq, nazikürəklilik və s.

9. Birinci tərəfi ərəb, ikinci tərəfi fars və sonra Azərbaycan şəkilçisi gələn mürəkkəb sözlər; Məs: qalabəndlik, qanunpərustlik, vəzifəşünaslıq və s.

10. Təkrar olunan iki fars mənşəli felin, ismin arasına (ba, bə, ha, a, ə) ünsürlərini artırmaqla mürəkkəb söz əmələ gəlir və bitişik yazılır; Məs: brovhabrov, ləbələb, malamal və s.

11. Təkrar olunan eyni isim defislə yazılıb mürəkkəb isimlər əmələ gətirir; Məs: laf-laf, gül-gül, naz-naz, kisə-kisə, kəllə-kəllə, kəm-kəm, dən-dən və s.

Biz II fəsildə müasir ədəbi dilimizdə fars mənşəli sözlər kimi fəaliyyət göstərən isimləri mənasına görə müvafiq bölgülərə ayırmışıq. Bu bölgü əsasən beş hissədə qruplaşdırılmışdır. Belə ki, dilimizdəki fars alınmalarının bir qismi konkret və abstrakt varlıqları ifadə edən, ikinci böyük bir qismi xüsusi, bir qismi ümumi, bir qismi təklik, bir qismi də topluluq bildirən ismlərdir.

Bundan başqa bəhs etdiyimiz alınma sözləri quruluşuna görə də – sadə, düzəltmə, mürəkkəb olmaqla üç növə bölərək qruplaşdırmışıq. Düzəltmə və mürəkkəb fars alınmalarının da böyük bir hissəsi mənşəyinə görə müxtəlif tərkibliyə. Bu qəbilədən olan fars mənşəli sözlərin bir hissəsi Azərbaycan –ərəb şəkilçisi və sözləri ilə birləşərək yeni-yeni leksik vahidlər yaratmış, dilimizin qramatik qanunlarına kifayət qədər uyğunlaşaraq dilin lüğət kərkibini zənginləşdirməyə xidmət etmişdir.

III fəsil “Azərbaycan dilindəki fars alınmalarının leksik-semantik səciyyəsi” adlanır. Bu fəsildə dilimizə keçmiş fars mənşəli sözlərin forma və məna xüsusiyyətlərinin təsnifatı və ifadə etdiyi mənələrdən bəhs olunmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, tədqiqatda qarşıya qoyulmuş bütün problemlərin izahında dünya dilçiliyi, o cümlədən, Azərbaycan dilçiliyi əsas meyar kimi götürülmüşdür.

Bu bölümdə Azərbaycan dili ilə fars dilinə genealoji və tipoloji aspektdən yanaşılaraq fərqli cəhətləri qeyd edilmişdir. Qeyd etdiyimiz fərqli cəhətlərin olmasına baxmayaraq bu iki dil tarixin müəyyən dövrlərində qaynayıb qarışmış, söz verib, söz alaraq hər iki dil bir-birindən bəhrələnmiş, nəticədə zəngin lüğət tərkibli dillər səviyyəsinə çatmışlar.

Tədqiqat işinin bu fəslində çalışmışıq ki, Azərbaycan dilinə keçmiş fars mənşəli sözlərin dilimizdə ifadə etdiyi mənaları konkret faktlar əsasında müqayisəli təhlil üsulu ilə səciyyələndirək. Mövzunu tədqiq edərkən Azərbaycan, rus, fars dilçilərinin alınma sözlər haqqında söylədikləri müddəaları öyrənərək, həmin müddəalardan fərqli yeni-yeni elmi nəticələr əldə etmişik.

Topladığımız alınmaların hər iki dildəki (Azərbaycan və fars dilləri nəzərdə tutulur) semantik yükünü, məna fəaliyyət dairəsini araşdırarkən çox zəngin leksik məna müxtəliyinin mövcudluğunu müəyyən etmişik.

Ümumiyyətlə dilçilikdə semantik sahədə əsasən üç tipin olduğu iddia edilir. Dilçi alim Ə.Fərəcov həmin tiplərin aşağıdakılar olduğunu bildirir:

“1) Mənanın genişlənməsi. 2) Mənanın daralması 3) Məna dəyişməsinin müxtəlif tipləri.”¹

Biz də dilçi alimlərin, təcrübələrindən istifadə edərək deyə bilərik ki, dilimizdəki fars alınmalarının forma və məna müxtəlifliyi daha genişdir. Belə ki, müasir dilimizdə işlənən fars mənşəli sözlərin bir qismi fəaliyyəti dövründə mənbə dildəki mənələrindən daha geniş mənələrdə işlənir. Daha doğrusu,

¹Fərəcov Ə. «İzahlı dilçilik lüğəti», «Maarif» nəşriyyatı, Bakı-1969, səh.86.

dilimizə keçəndən sonra mənə və forma dəyişkənliyinə uğrayaraq mənəbə dildən fərqli mənalarda işlənir. Bu qəbildən olan alınma sözlər – mənənin genişlənməsi tipinə aiddir.

Bir qrup alınmalar isə mənəbə dildə çox geniş mənalarda işlənməsinə baxmayaraq keçdiyi dildə yalnız bir və ya bir neçə mənada işlənir. Belə fars alınmaları mənənin daralması tipinə aiddir.

Üçüncü qəbildən olan fars mənşəli sözlər isə çox geniş mənə dəyişmələrinə məruz qalırlar. Faktların təhlili göstərir ki, fars dilindən Azərbaycan dilinə keçən həmin sözlər dilimizdə leksik-semantik baxımdan müxtəlif şəkildə fəaliyyət göstərirlər. Həmin qəbildən olan alınmaların fəaliyyət dairəsinə nəzər salsaq, bu fəaliyyətin müxtəlif tiplərdə olduğunu görürük. Ona görə də, biz, bu fəsildə fars alınmalarının leksik-semantik özəlliklərini ayrı-ayrı bölmələrdə qruplaşdıracağıq. Onlara uyğun sözlər seçib həm Azərbaycan, həm də Fars dilində mənalarını açıqlayacağıq, oxşar və fərqli cəhətlərini təhlil edəcəyik.

Ümumiyyətlə müasir dilimizdə işlənən fars alınmalarını forma və mənə müxtəlifliyinə görə 24 tipdə qruplaşdırmaq olar, bunlar aşağıdakılardır:

1) Mənəca tamamilə Azərbaycan dilinə uyğunlaşan sözlər: Məs: 1.Xırman (farsca خرمين (xermən)). "Xırman" sözü fars dilində "xermən" və yaxud "xərmən" kimi işlənir. Azərbaycan dilində isə fonetik dəyişikliyə uğrayaraq "xırman" şəklinə düşmüşdür. Dilimizdə "xırman" sözünün aşağıdakı mənaları vardır;

1. Dəni sünböldən ayırma əməliyyatının aparıldığı hamar yer, məkan;
2. Taxılı döymək, təmizləmək və qurutmaq üçün qabaqcadan hazırlanmış dairəvi düz yer, meydança.

Xırman sözü fars dilində isə aşağıdakı mənalarda işlənir:

1)Buğda topası və yaxud döyülməmiş buğda, çörək, xırmana yığılmış sünbül, buğda anbarı, xırman; 2)Taya; 3)Buğda yığını;

2) Mənasına görə tamamilə Azərbaycanlaşan, lakin formasına görə dilimizin fonetik qanunlarına uyğunlaşmamış sözlər. Məs:

1.Şagird (farsca شاگرد (şagerd)). Azərbaycan dilində verdiyi mənalar: 1)İbtidai və ya orta məktəbdə oxuyan uşaq; məktəbli; 2)Hər hansı bir usta yanında sənət, peşə öyrənən gənc; 3)Birinin təliminə, məsləkinə, əqidəsinə, işinə tərəfdar olan və onun işini davam etdirən şəxs.

Farsca verdiyi mənalar: 1)Şagird, ustanın yanında şagird; 2)Orta məktəb şagirdi, ibtidai məktəb şagirdi;

3) Formaca Azərbaycan dilinə uyğun gələn, mənəca tamamilə azərbaycanlaşan, həm müasir ədəbi dilimizdə, həm də ümumxalq danışığı dilində vətəndaşlıq hüququ qazanıb, ana dilimizin öz sözləri kimi işlənən alınma sözlər. Məs: 1.Dəstə (farsca دسته (dəste)). Azərbaycan dilində ifadə etdiyi mənalar: 1) Birgə fəaliyyət üçün birləşmiş adamlardan ibarət mütəşəkkil qrup; 2) Xüsusi hərbi hissə; 3) Qatar;

Fars dilində verdiyi mənalar: 1) Qrup, dəstə, ansanbl; 2) Briqada, artel; 3) Komanda; 4) Banda, quldur dəstəsi.

4) Ümumxalq danışiq dilində deyil, yalnız ədəbi dildə işlənərək, mənaca azərbaycanlaşan və formaca dilimizin fonetik qanunlarına uyğunlaşmayan fars mənşəli sözlər. Məs:

1. Bəhanə (farsca بهانه (bəhane)). Azərbaycanca mənaları: 1) Bir iş üçün əsas ola bilən keyfiyyət, səbəb, dəlil; 2) Saxta, yalan, əsassız üzr.

- "çi" şəkilçisi ilə birlikdə – hər şeyə bəhanə tapan adam mənasında işlənir. Farsca verdiyi mənaları: bəhanə, səbəb, söz qabağı və s;

5) Məna və formalarına görə heç bir dəyişikliyə uğramayan hər iki dildə eyni mənalarda işlənən fars mənşəli sözlər. Məs:

1. Abdar, (farsca آبدار (abdar) Azərbaycan dilində verdiyi mənalar: 1) Sulu, şirəli, tərəvətli, lətafətli; 2) (məc.mən.) Mənalı, təsirli, gözəl, ifadəli; 3) (məc.mən.) Möhkəm və iti;

Farsca mənaları: 1) Şirəli; 2) Sulu, maye; 3) Möhkəm, su verilmiş; 4) Tutarlı, doğru;

6) Mənasına və formasına görə qismən dəyişən fars mənşəli sözlər. Məs:

1. Biganə - (farsca بیگانه (bigane)). Azərbaycan dilində verdiyi mənalar:

-yad, yabançı, özgə, tanış olmayan;

Farsca mənaları: 1) Yad, özgə, kənar şəxs, yabançı, yad adam; 2) Xarici vətəndaş.

7) Mənalarına görə tam və formalarına görə isə əsaslı şəkildə dəyişən fars mənşəli sözlər. Məs:

1. Ətəş (farsca آتش (atəş)). Azərbaycan dilində verdiyi mənalar: 1) Susuzluq; 2) Bərk susamaq; 3) Ətəşini söndürmək (yəni su içməklə susuzluğunu dəf etmək) mənalarını verir.

Fars dilində verdiyi mənalar: 1) Od, alov, yanan kömürlər, atəş açmaq mənalarında işlənir.

8) Formasına görə cüzi dəyişən, mənaca dəyişməyən, geniş mənalılıqdan dar mənalılığa keçən sözlər. Məs:

1. Kasa, (farsca کاس (kase)). Azərbaycanca mənaları: 1) çini, büllür, saxsı və ya metaldan qayrılmış ağzı gen qab; 2) baş sümüklərinin beyni əhatə edən yuxarı hissəsi; 3) qaşiq və ona bənzər şeylərin çuxuru. Bitki zizək açma dövründə çiçəyin xarici, örtüyü.

Farsca mənaları: 1) Kasa, cam, piyalə, fincan; 2) Fincan, kubok vazası; 3) Dərinləşmə, ordda batıq, çala çökək, çuxur; 4) Tısbağanın üst zirehi. 5) Rezenator (səs ucaldan cihaz); 6) Sürət qutusu; 7) Çiçək kasacığı, halqa, çənbər, çiçək tacı; 8) Nağara, baraban.

9) Formasına görə cüzi dəyişən, mənaca dəyişməyən, dar mənalılıqdan geniş mənalılığa keçən sözlər. Məs:

1. Kəllə, (farsca کله (kəlle)). Azərbaycan dilində mənaları: 1) Baş kəllə vurmaq – başı ilə vurmaq. Başın təpə hissəsi, ortası. 2) Əti çürüyüb tökülmüş baş sümüyü, qafa tacı; qafa. 3) Kəsilmiş qoyun və ya keçinin başı və ya ayaqları. 4) Bir şeyin ən yuxarı hissəsi, təpəsi, zirvə.

Farsca mənaları: 1) Kəllə, baş, təpə; 2) "Sər" sözü ilə birlikdə "təpə" mənasında işlənir, əmgək; 3) Yüksəklik, başçı; 4) Ağıl, ağıllıq; 5) Baş, ağıllı, ağıllı insan;

10) Formaca cüzi dəyişən, mənaca dəyişməyən fars mənşəli sözlər. Məs:

1. Sərkərdə, (farsca سرکرده (sərkərdə)). Azərbaycan dilində olan mənalar: Böyük qoşun birləşmələrinin başçısı, komandan;

- "lik" şəkilçisini qəbul edərək "sərkərdə vəzifəsi", "böyük qoşun hissələrinə başçılıq etmə", "komandanlıq" mənalarında işlənir.

Fars dilində ifadə etdiyi mənalar: 1) Başçı, rəhbər, qabaqda gedən; 2) Bələdçi, yol göstərən, erkək; 3) Ordu komandanı.

11) Formaca əsaslı şəkildə dəyişən, mənaca dəyişməyən fars mənşəli sözlər. Məs:

1. Kəkil, (farsca کاکل (kakol)). Azərbaycan dilində ifadə etdiyi mənalar: 1) Bəzi quşların başında topa şəklində tük. // At və bəzi başqa heyvanların qulaqları arasından sallanan tük topası; 2) Kişilərdə alına tökülən saç. // Qırılmış başın ortasında saxlanılan tük topası;

Farsca mənaları: 1) Zülf, tel, kəkil; 2) Zəncirotu; 3) Quşların başlarında topa şəklində tük;

12) Formaca və mənaca dəyişməyən, geniş mənəliqdan dar mənəliqə keçən sözlər. Məs:

1. Kəniz (farsca کنیز (kəviz)); Azərbaycan dilində mənaları: Xidmətçi qız, qulluqçu; // Qədimdə kölə kimi bağışlanan qız (qadın), qul qız (qadın). Cariyə

- "lik" şəkilçisi ilə birlikdə 1) Qulluqçuluq; 2) Qədimdə satılan və ya bağışlanan qızın və ya qadının vəziyyəti, cariyəlik.

Farsca verdiyi mənalar: 1) Xidmətçi, qulluqçu; 2) Əsir (dustaq) qadın (qız), kəniz, qaravaş, cariyə, dul qadın, dul kişi; 3) Nadir hallarda qadın;

کنیزک (kəvizək) şəklində işlənir; 1) Xidmətçi qadının işi, xidmətçi qadın, qız, gənc kölə qız.

13) Formasına və mənasına görə dəyişməyən, dar mənəliqdan geniş mənəliqə keçən fars alınmaları. Belə fars alınmalarının dilimizdə əsrlərlə işlənməsinə baxmayaraq, özünün əvvəlki koloritini olduğu kimi saxlaya bilmişdir. Lakin maraqlıdır ki, həmin sözlərin fars dilində az mənələrdə işlənməsinə baxmayaraq, Azərbaycan dilində daha geniş və fərqli mənələrdə işlənməmişdir. Məs:

1. Kəhkəşan (farsca کهکشان (kəhkəşan)); Azərbaycan dilində ifadə etdiyi mənalar: 1) Kainat; 2) Gecələr göy üzündə ağ yol şəklində görünən ulduzlar topası; 3) Hacılar yolu, Süd yolu;

Farsca verdiyi mənalar: Qalaqtika; kainat; ağ yol.

14) Formaca dəyişməyən, mənasına görə də fərqlənməyən, çoxmənəliqdan tək mənəliqə keçən sözlər. Bu qəbildən olan fars alınmaları forma və məzmununa görə hər iki dildə eynidir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, belə sözlərin fars dilində bir neçə mənələrdə işlənməsinə baxmayaraq, Azərbaycan dilində yalnız bir mənədə işlənir. Məs:

1. ləb (farsca لب (ləb)); Azərbaycanca verdiyi məna: Dodaq.
Farsca verdiyi mənalar: 1) Dodaq, dodaqlar, ağız; 2) Qıraq, kənar; 3) İti, uc; 4) Kənarında, kənarına; 6) Dodaqaltı;

15) Formaca cüzi dəyişən, mənaca dəyişməyən çox mənalıqdan tək mənalığa keçən sözlər. Məs:

1. Kündə² (farsca کنده (konde)); Azərbaycanca mənası: Keçmişdə qaçmasın deyə dustaqların ayaqlarına, boyunlarına və ya əllərinə vurulan ağır şey.

Farsca verdiyi mənalar: 1) Kötük. Məchul mənada: Gic, qanmaz, kütbeyin, tir, girdə; 2) Kötük; 3) Ağacın aşağı hissəsi, ağacın kökə yaxın yoğun hissəsi; 4) Ağac kötüyü, qədimdə dustaqların ayaqlarına vurulan kötük; 5) İranın qədim güləş növündə bir fənd;

16) Forması dəyişməyən, mənası əsaslı şəkildə dəyişən fars mənşəli sözlər. Məs:

1. Bərpa (farsca برپا (bərpa)); Azərbaycanca mənaları: Əvvəlki normal halına salma (dağılmış, yıxılmış, xarab olmuş, korlanmış, qırılmış, kəsilmiş şeyi); təzədən qurma (qurulma), təzədən düzəltmə (düzəldilmə), təzədən tikmə (tikilmə), təzələmə (təzələnmə); əvvəlki halına gəlmə (düşmə, gətirmə)

Fars dilində verdiyi mənalar: 1) Möhkəm, davamlı, sabit, sarsılmaz, sabit;

17) Formasına və mənasına görə dəyişməyən, hər iki dildə tək mənalı olan sözlər. Bu qəbildən olan fars mənşəli sözlər hər iki dildə eyni forma və məzmununda işlənir. Mənaları da eynidir. Məs:

1. Mey (farsca می (mey)); Azərbaycan dilində mənası: şərab.
Fars dilində verdiyi məna: şərab.

18) Forması cüzi dəyişən hər iki dildə tək mənalı fəaliyyət göstərən fars mənşəli sözlər. Bu qəbilədən olan leksik vahidlər elə sözlərdə ki, həm fars, həm də Azərbaycan dilində eyni mənanı ifadə edir. Məs:

1. Kəcavə (farsca کجابه (kəcave)); Azərbaycan dilində ifadə etdiyi məna: Keçmişdə şərqdə səfərə çıxan adlı-sanlı adamlar üçün minik heyvanlarının, adətən dəvənin üstündə düzəldilən örtülü yer.

Fars dilində mənası: Kəcave – (filin, dəvənin, atın, qatırın üstündə və yaxud böyürlərindən asılan oturacaq)

19) Fars dilində ayrıca leksik vahid şəklində işlənməyən fars mənşəli sözlər. Dilimizdə fəaliyyət göstərən fars mənşəli sözlərdən elələri də vardır ki, yalnız Azərbaycan dilində söz məfhumu kimi işlənir. Fars dilində isə ayrıca lüğət şəklində işlənmir. Məs:

1. Zadəgan, [farsca زادهگان (zadəqan)]; 1) Hakim sinfin yüksək kübarlar təbəqəsi; 2) Əsilzadə; 3) Aristokrat;

Göründüyü kimi “zadəgan” sözü dilimizdə çox geniş və müxtəlif mənalarda işlənmişdir. Bu söz fars lüğətlərində ayrıca bir söz məfhumu kimi işlənməmişdir.

20) Forma və mənaca heç dəyişməyən, hər iki dildə eyni mənalarda işlənən fars mənşəli sözlər. Məs:

1. Ləngər [farsca لنگر (ləngər)]; Bu söz Azərbaycan dilində aşağıdakı mənaları ifadə edir:

1) Gəmini və üzücü mayakları yerində saxlamaq üçün suya buraxılan zəncirə bağlanmış qarmaqlı metal ox; 2) ində tuturlar).

Farsca ifadə etdiyi mənalar:

1) Lövbər; 2) Kəndirbazların müvazinət ağacı; 3) Böyük salonlarda kəfkir; 4) Əhəmiyyət, mühümlülük; 5) Ağırlılıq, ağırlıq; 6) Nadir hallarda qəbir ətrafında çəpər; 7) Tənbəlxana

21) Formaca əsaslı şəkildə dəyişən, mənaca dəyişməyən, az mənəliqdan, çox mənəliqə keçən fars mənşəli sözlər. Bu qəbilədən olan sözlərə aşağıdakıları alınmaları daxil etmək olar.

1. Gahbagah [farsca گاهگاه (qahbeqah)]; Azərbaycanca mənaları: 1) Hərdənbir, arabir, bəzən, gah-gah; 2) Gahbir-hərdən, bəzən, arabir, gahdanbir. 3) Gahdan – bəzən, hərdən, arabir;

Farsca mənaları: Hərdənbir, vaxtaşırı, arabir

22) Formaca və mənaca heç bir dəyişiklikə uğramayan, Azərbaycan dilində çox və oxşar mənələrdə, Fars dilində tək mənada işlənən fars mənşəli sözlər. Məs:

1. Kəfkir, (farsca کفگیر kəfgir), Azərbaycanca verdiyi mənalar aşağıdakılardır: 1) Xörəyin kəfini götürmək, plov çəkmək və sairə üçün işlədilən deşik-deşik alət, böyük qaşiq; 2) Yuxarı ucu hərəkətsiz bir nöqtəyə bərkidilmiş yellənən mil, ox (divar saatlarında); Yəni divar saatlarının kəfgiri; 3) Duşun, su səpənin deşik-deşik qabaq hissəsi, yağ nasozunun kəfgiri;

Fars dilində ifadə etdiyi mənə "kəfgir"dir:

23) Formasına görə cüzi dəyişən, mənaca tam fərqli mənələrdə işlənən fars mənşəli sözlər. Məs:

1. Gilabı, (farsca گلاب (qolabe)); Azərbaycan dilində verdiyi mənalar: Keçmişdə paltar və baş yumaq üçün sabın əvəzinə işlədilən gil növü.

Farsca verdiyi mənalar: 1) Palçıq, çamır; 2) Gilin sulu forması;

24) Formaca cüzi dəyişən, mənaca həm oxşar, həm də fərqli mənələrdə işlənən fars mənşəli sözlər. Məs:

1. Meyxana, (farsca میخانه (meyxane)); Azərbaycan dilində verdiyi mənalar: Şərab satılan və içilən dükan, şərabçı dükanı; məclislərdə fikirləşmədən qabaqcadan hazırlanmadan deyilən adətən məshəkəli şeir növü.

-«çı» şəkilçisi ilə birlikdə, birlikdə, meyxana sahibi, meyxana saxlayan adam,

-«çılıq» şəkilçisləri ilə birlikdə işlənir və aşağıdakı mənaları ifadə edir; Meyxana saxlama işi; meyxana demə sənəti; işi;

Fars dilində mənaları;

Şərab içilən yer, e; meyxana, aşxana içki içilən yer.

Aparılmış tədqiqatın sonunda aşağıdakı nəticələrə gəlmişik:

1. Müasir Azərbaycan dilinin lüğət fondu, mənşə cəhətdən zox maraqlı və zəngindir. Bu zənginlik ana dilimizin qədim zamanlardan başqa dillərlə əlaqələrinin zoxşaxəli olmasından xəbər verir.

- Azərbaycan dilinin ən zox süz alıb, süz verdiyi dillərdən biri fars dilidir.
2. Azərbaycan dili ilə fars dili arasında gentik və tipoloji cəhətdən fərqlərin olmasına baxmaaraq, zoxlu sayda fars mənşəli sözlər dilimizin lüğət tərkibinə daxil olmuşdur.
  3. Azərbaycan dilində əsasən tarix, mədəniyyət və daha zox dil-ədəbiyyat sahələrində fars mənşəli sözlər kifayət qədər işlənməkdədir.
  4. Azərbaycan dilində işlənən fars mənşəli sözlərin fonetik tərkibinin dəyişilməsi və əvəzlənmələrin baş verməsi, leksik-semantik inkişafı məsələlərinə dair aparılan tədqiqat işində, hər şeydən əvvəl Azərbaycan və fars dillərinin fonetik tərkibi, qrammatik qanunları arasındakı fərqlər də əsas gütəgrələrək səciyyələndirilmişdir.
  5. Azərbaycan dilində fars mənşəli sözlər, dilimizdə zox mğkəmməl qrammatik gğcə malik, olan ahəng qanunun küməkliyi, həmzinin, süzdəzəldici şəkilzələrin gğclə təsiri nəticəsində mənə calarlıqlarını artıraraq, mğxtəlif semantik və leksik mənələrdə işlənir.
  6. Dil əlaqələri, prosesində leksik alınmaların obyekt dilə daxil olandan sonra ilkin şəraitdə fonoloji cəhətdən təsirlərə məruz qalması labğddə. Sonra tədricən təsir güclənərək alınmalarda üz təsir qəvvəsini qoruya bilmir. Çünki Azərbaycan dilində ahəng qanununun pozulması halları məhz başqa dillərdən alınmış sözlərdə baş verir.
  7. Fars mənşəli sözlərin Azərbaycan dilində tarix boyu kük salıb işlənməsinə baxmayaraq, 1920-ci ildən başlayaraq həmin alınmaların əksər hissəsi süz genefondumuzda dərin kök sala bilməmiş, ana dilimizin tğrk mənşəli sözləri ilə əvəz olunmuşdur. Bu proses indinin üzgndə də davam etməkdədir.
  8. Azərbaycan dilindəki fars mənşəli sözlər mənələrinə güre müxtəlif olduğu kimi, quruluşlarına güre də mğxtəlifdir. Çünki dilimizə kezən fars mənşəli alınmaların hamısı bir quruluşda deyildir. Bu alınmaların bir qismi quruluşca sadə, böyük bir qismi düzəltmə, müəyyən bir hissəsi də mğrəkkbə quruluşlu alınmalardır.
  9. Fars mənşəli sözlərin semantik cəhətdən inkişafı bir nezə xətt gəzə olmuşdur. 1) mənələrin daralması; 2) mənələrin genişlənməsi; 3) mənələrin şəxələnməsi; 4) sinonim, omonimləşərək mənələrin sabitləşməsi yolu ilə, yəni şəkilci, süz-şəkilzələrin birləşərək bir nitq hissəsi rolunda coxiş etməsi ilə və s.
  10. Mürəkkəb və ya tərkibi fars mənşəli sözlərin yaranma üsulu cəynidir. Bu üsulla yaranan fars mənşəli sözlər analitik yolla düzəlir, yəni iki və ya daha artıq komponentlərdən ibarət olub, əsas mənə yükünün birinci komponent üzərinə düşməsinə baxmayaraq köməkçi söz və şəkilçilərdən ibarət olan ikinci komponentlər də sözlərin ifadə etdiyi ümumi mənaya xidmət edir, hamısı birlikdə bir söz anlayışının ifadəçisi olur, bir mənəni ifadə edirlər.

11. Azərbaycan dilində fars mənşəli sözlərin müəyyənləşdirilməsi üçün üç meyar əsas götürülmüşdür. Həmin meyarlar leksik-semantik, qrammatik və fonetik meyarlardır.

12. Fars mənşəli sözlərin bəzisi sözdüzəldici şəkilçilərlə tam hazır şəkildə Azərbaycan dilində daxil olmuş, bəziləri isə sözdüzəldici şəkilçilər qəbul edərək yeni-yeni leksik vahidlər yaratmışdır.

Dissertasiyanın əsas məzmunu tədqiqatçının çap olunmuş aşağıdakı məqalə və tezislərində öz əksini tapmışdır:

1.«Müasir Azərbaycan dilində fars mənşəli sözlərin öyrənilməsinin xüsusiyyətləri haqqında». Dil və ədəbiyyat (elmi,nəzəri,metodik jurnal), Bakı 1997,Nö3 (18),səh.143-144.

2.«Bəzi İran alimlərinin Azərbaycan dilinə münasibəti» (I məqalə). Ekologiya, fəlsəfə, mədəniyyət (elmi məqalələr məcmuəsi) 19-cu buraxılış. Bakı «Elm» 1998,səh.50-56.

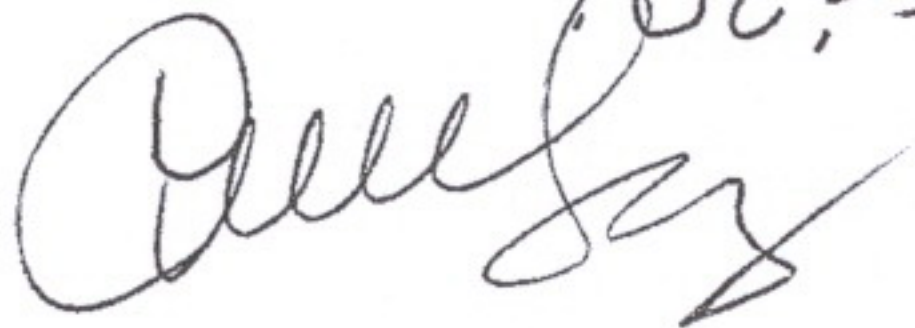
3.«Bəzi İran alimlərinin Azərbaycan dilinə münasibəti» (II məqalə). Ekologiya, fəlsəfə, mədəniyyət (elmi məqalələr məcmuəsi) 20-ci buraxılış.Bakı «Elm» 1999,səh.79-82.

4.«Fars mənşəli sözlərin Azərbaycan dilinə daxil olmasının bəzi səbəbləri». Dil və ədəbiyyat (elmi, nəzəri,metodik jurnal), Bakı 1999, Nö4(22),səh.58-60.

5.«Müasir Azərbaycan dilində mənasını tam dəyişmiş fars mənşəli sözlər» Dil və ədəbiyyat (elmi,nəzəri,metodik jurnal), Bakı 2000, Nö1(20),səh.28-30.

6.«Müasir Azərbaycan dilində fars alınmalarının forma və məna xüsusiyyətləri» Lənkəran Dövlət Univerisitetinin xəbərləri. Lənkəran 2001,Nö1,səh.22-25.

7. چکیده مقالات ، چهارمین مجمع بین المللی
استادان زبان و ادبیات فارسی ، تهران
۲۸ - ۳۰ مرداد ۱۳۸۲ ؛
صفر حکیمعلی اوغلو شیرینف (جمهوری آذربایجان) :
شیوه های نوین در تدریس زبان فارسی به
غیرفارسی زبانان

**«Слова персидского происхождения
в современном Азербайджанском языке».**

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа посвящена словам персидского происхождения, функционирующие по сей день в Азербайджанском языке в результате историко-социальных, экономо - политических, добрососедских отношениях и многовековых общениях этих двух языков Азербайджанского и Иранского народов.

В исследовательской работе подробно освещены направления связей между Азербайджанскими и персидскими языками, схожие и отличительные черты, изучены роль в обогащении нашего языка, некоторые фонетические изменения, особенности формы и значения.

Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, заключения, библиографии и дополнений (список использованных слов персидского происхождения).

Во введении отмечается общее значение научной работы, ее актуальность, цель и задачи, научная новизна, научно-теоретические и практические значения.

В первой главе работы освещаются, словарный состав современного Азербайджанского языка, история развития, причины вхождения в наш язык общественно-политические факторы, отношения место и времени и др.

Во второй главе исследуются внутренние и внешние формы, фонетический состав, чередование гласных, классификация слов персидского происхождения, в том числе освещаются структурные особенности, виды заимствованных слов персидского происхождения.

В третьей главе выясняются классификационные особенности, формы и значения слов в обоих языках, и их сравнение и другие факторы.

В заключении диссертации освещаются полученные научно-теоретические выводы и конкретно даны основные пункты исследовательской работы.

**“The origin persian
words in the modern Azerbaijani language ”**

SUMMARY

This research work has been dedicated to the persian words using in the Azerbaijani language till now-days in the result of the historical, social, economical, political and wish-well neighbouring relations and centuries-old intercourses of these two languages of the Azerbaijani and Iranian peoples.

In the research work has been lighted the ties between the Azerbaijan and Persian languages their similar and characteristic features, the importance of these words in the enrichment of our language, some phonetical modifications, peculiarity of forms and significances in detail.

The research work consists if “introduction”, four chapters, conclusion, bibliography and addition the list of the persian words.

In the introduction is noted the general importance of the research work, its actuality, aim and tasks, scientific novelty, scientific-theoretical and practical significances.

In the first chapter of the research work is given the vocabulary of the modern Azerbaijan language, the historical progress, the enternace cause of the persian words into our language, the social-political factors, relations and so on.

In the second chapter is investigated the inner and external forms, the practical structure, the vowel gradation, the classification of the origin persian words. Also the classical peculiarities, shapes and meanings of the words in the both languages, their comparision and other factors are elucidated.

In the third chapter is lighted the structural peculiarities and aspects of the origin persian adopted words.

^ In total the the thesis lights up the obtained political-theoretical conclusions and the main points of a research work.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
БАКИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

ШИРИНОВ САФАР ХОКМАЛИ ОГЛЫ

**СЛОВА ПЕРСИДСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ**

10.02.01.- Азербайджанский язык

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени
кандидата филологических наук

БАКУ – 2007